

Дифференцированное обучение английскому языку учащихся разного возраста в малокомплектной школе

*¹С.К.Рахымбекова, ¹Б.Т.Рахимбаева

¹Карагандинский университет имени А.Е.Букетова (Караганда, Казахстан)

Аннотация

Статья посвящена проблеме использования дифференцированного подхода в обучении иностранному языку в малокомплектной школе. Одной из важных проблем, возникающих при организации дифференцированного обучения, является проблема определения возраста учащихся, в котором целесообразно проводить как внешнюю, так и внутреннюю дифференциацию. Для решения этой задачи необходимо определить конкретные черты личности, лежащие в основе дифференциации, и степень их развития в том или ином возрасте. При этом следует иметь в виду, что дифференцированное обучение основывается прежде всего на учете таких психологических особенностей учащихся, которые влияют на их учебную деятельность и от которых зависят результаты обучения. Вообще таких признаков много: специфика всех познавательных процессов и памяти, свойства нервной системы, черты характера, темперамент, способности, одаренность, состояние здоровья и т. д. Понятно, что учесть их все крайне сложно, поэтому необходимо выделить те, которые подлежат учету в первую очередь.

Ключевые слова: дифференцированный подход, урок иностранного языка, личностно-ориентированный образовательный процесс.

Поступила в редакцию: 10.02.2023

Одобрена: 10.03.2023

Первая публикация на сайте: 24.07.2023

МРНТИ: 13.11.47

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.13>

ЭПОСТАҒЫ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ БЕЙНЕСІ

*¹С.А.СЕРҒАЛИ , ¹Б.У.НАХАНОВА

¹Қазақ ұлттық өнер университеті

(Астана, Қазақстан)

*akzhan_sergali@mail.ru, nakhanovab@gmail.com

Аңдатпа

Мақалада тұтас нағыз қазақ әйел бейнесінің ерекшеліктерін қамтитын кейіпкерлер арқылы әйел адамның бала кезінен қазақи тәрбие аясында тұлға ретінде қалыптасу мәдениетіндегі рухани шындалуы жайлы айқындалған. Қазақ ұлттық әдеби мұрасы әйелдер образының ерекше сипаттамаларынан тұратындығы айғақ. Жазба әдебиеттерінде, эпоста қазақ әйелдердің бейнесі әрі ақылшы, әрі адал жар, ерінің ең сенімді серігі екендігін дәлелдейтін тамаша образдарды байқауға болады. Аталмыш қасиеттердің шындығына бүгінгі күнге дейін жеткен ұлттық эпостағы көркем сипат жолдары дәлел болмақ. Қазақ әйелінің бейнесі эпостық кейіпкерлер қатарында суреттелуі – ұлттық тәрбие сарынында шындалып, тектілік пен даналықтың біртұтастағын бойында қалыптастырған қазақ әйелдерінің эталон образын бейнелейді. Бүгінгі күнге жеткен эпостың қайсы бірінде болмасын, әйел образы сұлулық пен мейірімділіктің бейнесі ретінде суреттеле келе қазақ әйелдерінің орны ерекше екендігін жеткізеді.

Түйін сөздер: қазақ әйелі, бейне, ұлттық, тәрбие, үлгі, эпос, сұлулық, көркем, сипат.

Кіріспе

Ұлттық мәдениетіміздегі қазақ әйелдерінің болмысы көшпенді халықтың рухына тән нағыз қазақи қасиеттердің нәзік жиынтығын құрайды. Қарапайымдылық пен батылдықты, нәзіктік

пен күштілікті, жұмсақтық пен өткірлікті бойында қатар алып жүрген қазақ әйелдерінің болмысы – тарихта алар орны ерекше.

Халқымыз дүниеге келген қыз баланы ерекше бағалаған. Дана әйелдің текті ұрпағын қалыптастыру мақсатында ата-бабамыз қыз баланы жастайынан тәрбиенің ең жақсы үлгісімен тәрбиелеп, бойжеткен болып өсетінін, болашақта аяулы жар, ардақты ана болатынын, кейінірек дана әже тізбегінің эволюциясында көрініс табатындығын түсінген. Сондықтан әрбір жас кезеңі бойынша киелі білімге толы қыз бала тәрбие кеңістігінде дамып, жүріс-тұрысына, ортада өзін-өзі ұстауына, киіну үлгісіне және рухани шындалуына үлкен мән берілген.

Қазақ халқының әйелдер қауымының бойында, рухында, даналығында өзіндік ерекшелігі бар. Ұлы Дала өмірінде еркіндік, табиғатпен тікелей өмір кешкен қазақ қауымының қыздарының мінезі де ерекше қалыптасқан. Ежелден ата-бабаларымыз осы ерекше қасиеттерімен әйелдерді құрметтеп, сүйіспеншілікпен қараған. Дана әйел қарапайым үйдің ғана емес, көшпелі елдің де анасы ретінде әрдайым ер адамның жанында бір баспалдақ бойында бірге тұрып, қолдаушысы бола білген. Жылдар бойына жақсы қасиеттерді бойына дарытқан нағыз қазақ әйелі ұлт анасы ретінде, бір қолымен бесік тербеткен болса, екінші қолымен әлем тербеткен.

Жаратушы әйел адамға дарытқан барлық қасиеттер сарынының бірқатары қазақ әйелінің болмысына тән. Мұндай тұжырымдар бойынша бізге жеткен деректер біршама. Сол дереккөздің бірі, халық арасында кеңінен таралған – ұлттық эпос және жырлар. Қазақ әйелінің эталон үлгісі – эпос кейіпкерлер қатарындағы қазақ әйелдерінің көркем образында тізбектеле суреттелген. Қазақ қыздары мен әйелдері көркем мінез-құлқы қарапайымдылығымен тартымды әсер қалдырар табиғи сұлулықпен астасып үйлеседі. Оның жарқын мысалы – қазақ әйелінің эпостағы мінез-құлқымен ұштасып суреттелген образдары. Көрнекі тәрбие көзін көрген қазақ қыздар табиғаттың бар бояуларының сұлулығын сезіне өсіп, ән-күй, жырлардың бас кейіпкері болып келеді.

Қазақ эпосындағы әйел кейіпкерлерінің көпшілігі батырдың – адал жары, қиын сәттерде жанынан табылатын, жарына тірек болып, жетістік жолында қуанышын бөлісетін әйелдердің үлгісі ретінде бейнеленген. «Қыз Жібек-Төлеген», «Қозы Көрпеш-Баян сұлу», «Қалқаман-Мамыр», «Еңлік-Кебек» секілді эпостық шығармаларда қазақ қыздарының образдарына толықтай сипаттама беріледі. Ұлттық эпостағы қазақ әйелдерінің үлгісін, ұлттық тәрбиенің бірегей мәнін аша отырып зерттеген тарих ғылымының докторы Тохтабаева Ш.Ж. еңбектерінен көруге болады. Қазақ халық ауыз әдебиетінде, әйел кейіпкерлерінің бейнелік сипаттамасы Мәлік Ғабдуллиннің «Он бір томдық шығармалар жинағы II том, Қазақ халқының ауыз әдебиеті» және Батырлар жыры жайлы томдық бірқатар еңбектерінде айтылған.

Негізгі бөлім

Зерттеулер аясында ежелден келе жатқан салтымыз бойынша ер адам – қорғаушы, жанұяның асыраушысы болса, әйел – мейірімділіктің көркемі, отбасының ұйытқысы. Туған елі үшін жауға аттанып, қайсарлықпен айқасқан, ержүрек батырдың адал жары эпостың көп түрлерінде нағыз қазақ әйелінің образында сипатталған. Ұлттық фольклорымыздың асыл мұрасы, аса көрнекті туынды – «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырында Баяндай кейіпкердің шынайылығы мен адалдығы көрнекі сипатталған. Классикалық эпостың ең лирикалық түрі ретінде ғашықтық хикая үлгісінде дамып, Қозы мен Баянның бір-біріне деген махаббаты көркем түрде сипатталады. Жаратқанның құдіретімен бір-біріне ғашық болған екі жастың қосылуына алып кедергілер туындап, махаббат жолында құрбан болуына әкеледі. Баян төзімді, сабырлы, сыртқы сұлулығына ішкі жан дүниесі де, мінез-құлқы да, қимыл-ісі де сай бойжеткеннің образын қамтиды.

Қозы Көрпеш өлгенде Баян да өлген,
Сондай болсын әркімнің алған жары [Қосанов С.Қ., 2009: 54 Т., 54 б.].

Қазақ фольклорында сирек кездесетін Баян-Сұлу образы – нәзік гүлдей ашылып жайқалған бойжеткеннің болмысы. Шығармада Қозы-Көрпеш анасына арнаған сөзінде Баян сұлу қызды келесідей суреттейді:

Аққу құстай жарқылдап оның мойны,
Бұл дүниенің қызығы қылған ойны.
Бұралған тал шыбықтай сұлу Баян! [Қосанов С.Қ., 2009: 54 Т., 128 б.].

Қазақ эпосы батырларлардың өміріндегі тәрбиелеуші дана анасы, қолдаушы сүйген жары секілді толыққанды кейіпкерлермен толықтырылып, әйелдің әсем бейнесін сипаттау арқылы эмоционалды бояуға енеді.

Эпостық жырларда әйел образының қазақ қызына тән ерекше тағы бір қасиеті - өздеріне деген құрметсіздікке төзбейтін батыл, өмірлік махаббаты мен жеке бақыты үшін күресте соңына дейін баруға дайын адал тұлғалық бейнелерінің сипаты да жиі кездеседі. Мұндай мінез-құлықтық образ халқымыздың көркем туындысы «Қыз-жібек» эпосында келтіріледі:

Жақсы айтасың, Төлеген,
Сіздей-сіздей әр жерден
Неше бектер келмеген?
Бәрі де айтқан «Жібек-ау,
Сені алмасам» - деген! [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 231 б.].

Деген Жібектің Төлегенге деген жауабында қыз мінезінің өткірлігін көруге болады. Төлеген мен Жібектің осы кездесу сәтінде ерке қыздың бойындағы аралас нәзіктік, даналық, шыншылдық қасиеттерінің үстем болғандығының айғағын көруге болады.

Жібектей қазақ әйелдерінің батылдығы мен даналығы ерлерді жеңіске жетіп, елінің елеулі тұлғасы ретінде қалыптасу жолында шабыттандырғаны сөзсіз. Осылайша тарих барысында қазақ қоғамының мәдениетінде қазақ әйелінің белгілі бір бейнесі қалыптасты – қоғамда өз орны бар, тектілік пен еркіндікті қатар алып жүретін, батыл қамқор және сүйікті жар және ана. Нағыз қазақ әйелі – отбасы ошағының иесі, ерінің тірегі.

Аталмыш қасиеттерге ие ұлттық эпос кейіпкерінің бірі - «Қобыланды» жырындағы Құртқа. Эпоста Құртқа Қобыландыға ақылшы болумен бірге, ер қанаты Тайбурылды баптаған ат иесі болып танылады. Құртқа сұлу болашақ жарының ауылына қоныс аударған кезде далада көп жылқыны байқайды да, өткір көзқарасы ер жігіттің жылқысына түседі. Керуенді тоқтатып, атты мұқият қарап шыққан бойжеткен жарынан өзге тұлпарға алмастыруын өтініп сұрай бастады: «Батырым! Сіздің қазіргі атыңыз нағыз шабандоз жылқы емес. Қиын қыстау сәтте астыңыздағы жылқыңыздың сізбен бірге жауға шабуға қауқары жетпейді. Мен білсем, нағыз батырға лайық тұлпар менің биемнің құрсағында туады, жетілгенде үлкен боз тайға айналады. Тұлпар болып, сіздің жауынгер атыңызға, ең жақын досыңызға айналады» дейді. Кейінірек Құртқа әрдайым батырына қиын қыстау кезінде кеңес беріп, қолдау білдіруі арқылы Қобыландының талай жеңісінің куәгері болады. Қобыланды әйелінің даналығы мен парасаттылығына жоғары баға бергендігі жырда келесідей баяндалады:

Бұл ақылың, қыз Құртқа,
Патшаға бітсе болмай ма?
Сөзің дұрыс, Құртқажан,
Әйел болдың, айла жоқ,
Егер еркек болғанда,
Бола ең тұтқа бір жұртқа! [Қосанов С.Қ., 2006: 38 Т., 136 б.].

Әйел бола тұра тұлпардың табиғаты мен мінез құлқын жетік білген Құртқа көрегендігімен Қобыланды үшін нағыз тұлпар Тайбурылды өз қолымен бағып қағып, табыстайды. Құртқадай алғыр сұлу қыздың күші мен батылдығы жайлы эпоста көркем түрде суреттелінеді:

Жазығы әйел демесең,

Құртқа қыз да тым күшті! [Қосанов С.Қ., 2006: 38 Т., 36 б.].

Сөйлер сөзін дөп айтып, қысылған жерде сөзімен қайрат беретін, айналасындағы адамдарды жігерлендіре, шабыттандыра білетін қасиет қазақ аруларын тән тағы бір үлкен қасиет. Ер Тарғын лирикалық эпосында Ақжүніс осы қасиетімен ері Ер Тарғынды алып жеңістерге жетуіне себепкер болады. Ер Тарғын қиындыққа түскен бір уақыттарында Ақжүніс: «Даңқты батырым, даңсыз өлімге душар болдың-ау, айдаладағы қарға құзғынға жем болдың-ау»-деп, намысшылдық таныдаты. [Ғабдуллин М., 2018]. Бұл сөзі сөзсіз ер адамының намысына тисе де, Ер Тарғынның есін жинап, кезекті жеңісіне қайраттандырғанын көбірек байқауға болады.

Халық жырында Халқымыздың «алып анадан туады» деп бекер айтылмағандығын бізге жеткен асыл мұралардан іздене отыра мәдениетімізде әйел адамға деген зор құрмет пен ықыластың қаншалықты мәнді, маңызды екенін көреміз. Осы тұста аталған қасиеттер бойынша Мәлік Ғабдуллин еңбектерінен келесі сөздер қазақ әйелінің бейнелік сипаттамасына демеу болады: «Халық жырында Қобыланды қандай ардақты болса, Құртқа да сондай».

Зерттеу әдістері

Қазақ эпостарындағы сипаттамаларға жүгінсек, бас кейіпкердегі әйелдердің даналығын, көрегенділігін, зерделілігін дәлелдейтін айғақтарды қай жерде де дерлік кездестіреміз. Ер-Тарғынның, Қозы Көрпеш пен Баян-Сұлудың, Қыз Жібек пен Төлегеннің, Алпамыс батырдың ертегілерінде және сан алуан дастандарында әйел образы ер адамға нағыз тірек, өмірлік адал досы, алға қадам басар серігі, әрдайым тұлпармен бірге талмас қанатының рөлін атқарады. Қазақ фольклор зерттеушісі Н.С. Смирнова батырлардың әйелдері «батырлардың серіктері» деп сипаттап кеткен. [Стасевич И.В., 2011: 156 б.].

Батырлардың өмірлік серігіне айналған әйелдің болмысы сөзсіз оның балалық шағындағы алған тәрбиесі мен ұлттық мәдениеттің, салт-дәстүрдің қайнар көзінен бастау алады. Қазақ әйелінің тәрбиесі өсу жолындағы тұлға болып, рухани шыңдалуы, үй шаруасына қажетті қасиеттерді меңгерумен және отбасылық береке-бірлікті сақтауды көрседі. Қыз бала өте ерте жастан әйелдердің күнделікті жұмысына, ерлер мен үлкендерге құрмет көрсетуді, отбасы мен руды көбейтуді, ал бойына еңбекқорлық, төзімділік, батылдық, жауапкершілік, даналық, өзінің ерекше ұстанымы арқылы түсінуі қалыптасқан. Ата-бабаларымыз қыздың бойына ұстамдылық, еңбексүйгіштік, қарапайымдылық сияқты қасиеттерді тәрбиелеуге тырысты, ең бастысы – қыздың өзін-өзін жетілдіруге ұмтылуға шақырады.

Қыз баланың кішкентайынан шашын өріп, әшекей тағуды, болмысына сай киінуді үйретеді. Бас киім кигізіп, шаш өріп, алғаш рет ең қарапайым зергерлік бұйымдарды тағу кішкентай қызды бойжеткен сатысына өтуге психологиялық тұрғыдан дайындады.

Қызды бойжеткен уақытта тұрмысқа дайындап, рухани шыңдалуына үлкен мән берген. Болашақта жарының жанынан табылар қолдаушысы ретінде бойжеткеннің бойына іске бейімділікпен қатар, еңбекқорлық, алғырлық, тапқырлық, шешендік қасиеттерін тәрбие арқылы оята білген. Дәстүрлі қолөнер түрлерінде шыңдалып, қол еңбегі, ой ұшқырлығы мен қатар кез келген қазақ әйелі аңшылықпен, атқа мінумен, жас жігіттерден еш кем түспейтін. Осындай сипаттағы «Еңлік - Кебек» эпосындағы Еңлік кейіпкерінің мергендігі таң қалдырады. Мұндай мысалдар әдебиетімізде, эпостарда жиі кездеседі.

Талай қасиеттерді бойына сіңірген бойжеткен қыз асыл жар болып, әйел өміріндегі оны рухани жағынан шыңдайтын келесі кезеңі – ана дәрежесі. Әйел отбасылық татулықты сақтаушы,

алған тәрбиесін балаларына берер парасатты тұлға ретінде қалыптасады. А. Левшин жазбалары бойынша: «Қазақ әйелдері ақкөңіл, бала сүйгіш, жанашыр болып келеді» деген сипаттама береді [Тохтабаева Ш.Ж., 2017: 11 б.].

Уақыт өте әйел болмысы рухани шыңдалуының шыңына жетіп ақжаулықты ана ретінде тәрбие көзін жалғастырушы, отбасының көне көзі, көпті көрген данасы болады.

Нәтижелер

Әйел образы жай сөз қозғалғанда әрбір этникалық топтың әйел адамның мінез құлқысына сай болар сұлулық стандарты туралы өзіндік дәстүрлі идеялары бар. Қазақ халқының әйел бойындағы аталған ерекше мінез-құлық қасиеттерімен қатар сыртқы сұлулығының да талғамды көзқарасы болған. Қазақ эпостарында сұлу қыздың бетбейнелік, тұрыс-тұрпаттық портреті бірқатар фразеологиялық тіркестермен дәлелденеді. Эпоста қыздың сыртқы белгілері арасында ең алдымен назары қалың қолаң шашына аударылып, әйелге ерекше көрік берген қардай аппақ, немесе айдай аппақ теңелген ақ тері жайлы бейнеленеді.

Мәдениетімізде «Қыз Жібек» жырындағы жас батыр Төлегеннің сүйген қызы Жібектей қыздың кейіпкері - сұлулықтың символы ретінде қарастырылған. Қазақ қызының сұлулығының келесі ерекшеліктері «Қыз Жібек» эпосында көркем сипатталады:

Қыз Жібектің ақтығы

Наурыздың ақша қарындай.

Ақ бетінің қызылы

Ақ тауықтың қанындай.

Екі беттің ажары

Жазғы түскен сағымдай [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 108 б.].

Қазақ қыздың сұлулығы ашық маңдай, ақ маңдаймен ажарланып, көздері ботаның көзіндей кара көздерге теңелген:

Ақ маңдайы жарқылдап,

Танадай көзі жалтырап [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 108 б.].

Көздері де қалың ұзын кірпіктермен қоршалған болса, оларды «жұлдыздай көз» деп атаған. Сонымен қатар, халқымыз қыздың қайраттылығын айғақтайтын көмір сияқты жанып тұрған көзінің жанарын көркем көзқарасқа теңеген.

Көз мейірі қанып тұр,

Бейіштен жанған шамшырақ,

Көзі ойнап жанып тұр [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 109 б.].

Қырмұрын, «маржандай тістер» жіңішке ерін де, оймақтай ауызбен салыстырылып, сұлулықты толықтырады.

«Оймақ ауыз, күлім көз» [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 109 б.].

Қыздың ұзын әрі икемді саусақтары, жіңішке «құмырсқа бел», «Қыз Жібек» дастанында тал шыбықтай бұралып қамыстай келген белдің жіңішкелігі әйел образының силуэтиндегі сұлулықтың бір қасиеті ретінде атап өтіледі:

Белі нәзік талып тұр.

Тартқан сымнан жіңішке,

Үзіліп кетпей, нағып тұр?! [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 109 б.].

Қыз Жібек эпосы жалпы әйел образын қамти келе, ақжаулықты ана болған Жібектің анасының бейнелі сұлу бейнесін сөз етеді. Төлеген «Жібек осы екен!» деп ойлап, оза бергенде, Жібектің анасын көреді. Эпоста ханның бәйбішесінің, Жібектің анасының образын үлкен сезіммен жырлайды:

Көш алдына қараса,
Бір бәйбіше нұр жүзді
Көшті тартып барады.
Көш алдында бәйбіше
Сары алтынның жабдығы [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 102 б.].

Сұлулықтың тағы бір басты ерекшелік қыздың – нәзік сыңғырлаған әдемі дауысы. Сондай-ақ, эпостық шығармаларда әйел образы табиғи болмысымен қатар, халқымыздың қыз баланың тәрбиесі мен тұрмыстық, әдет-ғұрып бөлшектеріндегі өмірлік кезеңінде шыңдалуы аясында әр жас кезеңіндегі тұлғалық мінезі мен толықтырар киім кию әдебінің сипаты да кездеседі.

Пікір алмасу

Қазақ аруларының, әйелдерінің айналасындағы ортада өзін-өзі ұстауы, сөз саптауы, сөйлеу мәнері, жүріс-тұрысы және жас ерекшелігінде киер киіміне үлкен мән берілген. Киім образды адамның болмысымен, мінезімен және сырт келбетімен толықтырушы құрал болғандықтан, киім бойынша нағыз қазақ аруының, әйелінің және қарт әженің өзіндік киіну үлгілері болған. Қазақ халқы сырт келбетіне қарай қыз баланың, әйел адамдардың жасын, тұрмыстық жағдайын киіміне қарап көп нәрсені ескерген. Бұл ерекшеліктер арқылы қыз баланың тұрмыста немесе тұрмыста емес екендігін, әйел адамның баласы бар не жоқтығы секілді тағы да басқа маңызды сәттерді сөзсіз түсіну үшін қарастырылған.

Халқымызда тәрбиемен қатар, жас ерекшелігіне байланысты киім, әшекей, бас киім және аяқ киім киюдің әрбірінде өз әдебімен ерекшеленді. Сондықтан кез-келген қазақ аруының болмысы, қыз баланың тәрбиесі, әйел адамның тектілігі мен шыққан әулетінің белгілері сөзсіз киімінде болған. Мысалы, Баян сұлудың әулетінің байлығын оның таққан әшекейі мен киген киімі арқылы көрсеткен.

«Хақтың жолын күткен жан болар дұрыс,
Баян жастың кигені алтын кебіс» [Қосанов С.Қ., 2009: 54 Т., 212 б.].

Қыз бала есейіп бойжеткен бола бастаған сәтінен бастап көйлегінде қызыл және ақ түстер басым бола бастаған. [Тоқтабаева Ш.Ж., 2017: II Т., 93-94 б.]. Киген бас киім тақиялары әшекейленіп, зергерлік бұйымдар көбейе түскен. Қыздар мен жас әйелдердің сәнді киімі көбіне ұзын, етегі кең, белі бүрмеленген, алты қатпарлы желбір салынатын – қос етек көйлек болды [Б.Хинаят, А.Сужикова, 2021: 192-193 бб.].

Қыз көйлегі тік жағалы, ұқыптылықтың белгісі ретінде түймелі, етегі нәзіктіктің бейнесін айқындайтын өсімдіктекес ою-өрнекпен безендірілген, түсі қызыл, ақ немесе жай ғана ашық түсте болған. Күн салқында жеңі бар камзолдар кесе, ал жазда жеңсіз киілетін қамзол түрлерін киген. Қыз баланың қамзолы әдетте әшекейге бай сыңғырлаған белбеулермен толықтырылып, ерекшеленген. Осылайша, киімнің дәстүрлілігін сақтай отырып, бойжеткен өзінің костюміне кесте тігу арқылы ою өрнек безендіріп, алтын немесе күміс әшекейлі зергерлік бұйымдар секілді әртүрлі заттармен қыз образын сәнді түрде дамытқан. Бойжеткеннің сәнді костюмі арқылы жүзі нұрланып, жайқалған гүл іспеттес сұлулығы арта түскен. Қазақ қызына тән осындай бірқатар ерекшеліктер Қыз Жібек образын суреттеу барысында келесі жолдармен сипатталады:

Шытырма көйлек етінде,
Нұр сәулесі бетінде [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 317 б.].

Бұл жолдарда аталған көйлектің шытырма тағылған түрі қыздың асқақтығы мен әдемілігін көрсететін қыздар ғана тән салтанатты киім түрі болған. «Қыз Жібек» жырындағы образдардың толықтай суреттелуі көптеген этнографиялық деректерге толы. Әсіресе көшпен

келе жатқан әр қыздың бейнесін, мінез құлқын, киімі мен әшекейін, мінген тұлпарына дейін көркем түрде бейнеленген.

«Алтынды кебіс сыртылдап,
Көшті тартып барады» [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 316 б.].

Аталмыш суреттемедегі кебіс – мәсінің сыртынан киюге арналған, былғарыдан тігілген қонышсыз аяқ киім. Сонымен бірге бұл жырда дүрия мата түрі жайлы айтылады. Халқымызда дүрия секілді жылтыр келген тығыз жібек мата түрінен көбінесе қыз-келіншектердің көйлегі мен қамзолын тіккен [Б.Хинаят, А.Сужикова, 2021: 199 б.]. Әйелдер қауымы көбінесе көйлектің сыртынан киетін, киіп жүруге жеңіл сырт киімді түрі бешпентті осы дүрия матасынан киген. Бұл ретте қазақ әйелдерінің киімі үшін мата түрлері жіті қаралып, тандалғандығын байқаймыз.

Дүрия бешпент белсеніп
Бұл дүниені кең салып [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 100 б.].

Бойжеткен орамал тағып, аяулы жар болған уақытында әйел ретінде киім кию үлгісі өзгеріп отырған. Қазақ әйелі үстіне жүннен тоқылған матадан ұзын етек көйлек киіп, кеуде тұсына дөңгелек алтын қапсырмалар қадаған. Сәнді кестеленген белдемше, беліне ана атанған тұрмыстық өмірінде белін бір қалыпта ұстау үшін жүннен жасалынған сәнді тоқымалы белбеу байлап іс атқарған. Бұл образдан бөгде кісі әйел адамның балалы екендігін бірден түсінген. Қазақ қыз-келіншектерінің үйге және сыртқа, той-думандарға киетін көйлектері болған. Үйге киетін көйлек үй жұмысына ыңғайлы, білектің тазалығына жауап беретін жеңіне көбіне желбегей тағылмайтын, әрі сәнді көйлек түрлерін киген.

Сондай-ақ, әйел көйлегінің етегіне белгілі бір мән берілген. Қазақ халқының түсінігінде толықтай әйел образының киімінің өзінде қаншама мән-мағына, өзіндік функциялық сенімдері болған. Мысалы, әйел адам баланы жаман көзден қорғау үшін, бетін жуған уақыттан кейін етегінің теріс жағымен бетінің суын сүрткен. Осы арқылы баланы көзбен тиер сөзден сақтап отырған. Тарихымызда киімге қатысты мұндай қасиеттер қаншама.

Ал қазақ әйелінің рухани шыңдалуының шыңы – ақжаулықты ананың костюмді образы қимыл-қозғалысын шектемейтін кең көйлек және кимешекті үлгіден тұрған. Бұл образдың өзінде әйел адам үшін түрлі функциялы мән-мағына жатыр. Мысалы, дана әйел адамның көркін келтіретін киімдердің бір түрі - кимешекті балалы болып, кемелденген әйел қауымы киген. Кимешек күнделікті өмірге бейімделе жасалынып, балалы әйел адамға кеудесін жауып, жат көзден, емізуші аналар үшін шаң-тозаң, желден сақтауға мүмкіндік берген [Б.Хинаят, А.Сужикова, 2021: 106 б.].

Жалпы қазақ әйелінің эстетикалық көрнекі келбетін қалыптастыруда зергерлік бұйымдардың маңызы ерекше. Қыздың сыртқы қадір-қасиетін көрсететін зергерлік бұйымдар оған нәзіктік сыйлаған. Әйел адамның жасының ерекшелігіне сай шаштың ұзындығы мен жуандығына қарай ерекшелеп өрілген шолпы, шашбау тағылса, қыз қолдарының білектері мен нәзік саусақтарын білезіктер мен сақиналар арқылы айқындаған. Белбеу белдің жіңішкелігін көрсетсе, алқа кеуде мен ажарды нұрландырған. Зергерлік бұйымдарға қатысты көптеген сенімдер және ерекшеліктеріне сай функцияларына сәйкес киген әйел адам өзіне сенімді сезімде сұлулықты сезінген. «Әшекейсіз әйел жапырақсыз ағашпен тең» дегендей, қазақ әйел образының маңызды бөлшегінің бірі зергерлік бұйымдар жайлы эпостарда көркем сипаттаған:

Қыздар тағар мойынына
Қалампыр, Маржан текшелеп [Қосанов С.Қ., 2006: 34 Т., 32 б.].
Сұлудың қылығы бар неше түрлі
Қолың лағыл, жақұт, тағып жүрді [Қосанов С.Қ., 2007: 43 Т., 164 б.].
Киімі Баян қыздың бәрі жібек,
Алтын сырға, білеміз жаннан бөлек [Қосанов С.Қ., 2009: 54 Т., 147 б.].

Қорытынды

Эпостарда жіті суреттелген қазақ әйелінің образы тұрмыстық өмірдегі, тұлға болып қалыптасу жолындағы тәлім тәрбиесімен қатар, мінез құлқына сай көркем киіну әдеби арқылы толыққанды қазақ әйелінің образының дәлелі.

Ұлтымыздың асыл мұрасына айналған салт-дәстүрдің, қыз тәрбиесінің көне көзі эпостағы әйел образымен астасып, тығыз байланыста жатыр. «Алпамыс батыр» эпосының өзінде қазіргі қазақ әйеліне тән имандылықтың қайнар көзін көруге болады. Гүлбаршынның бойынан барлық ізгі қасиеттерді кездестіруге болады. Алпамыс шалғайда шайқас салып жатса да, сұлу қыздың жүрегі батырмен бірге соқты. Кіршіксіз ару Гүлбаршынның образы – ер адамның сүйеніші тағдырдың тауқыметін мойымай көтерген, баласы Жәдігерді батыр етіп тәрбиелеген дана әйел, жарының адал серігі бола білудің жаңаша көрінісі іспеттес.

«Қобыланды батыр» эпосында Құртқадай қайсар әйел жаугершілік заманда өзінің парасатты мінезімен, ар-ұят алдындағы жауапкершілігімен ерекшеленіп Қобыланды батырдың образын толықтырып тұрғандай. Көркімен көрнекті Құртқа сияқты әйелдер әлемді билеуге жаралғандай. Эпоста көркем түрде суреттелген әйел кейіпкерлерінің образындағы туған елге деген махаббаты мен өмірді танып-білуі кімге де болса үлгі боларлықтай.

Қыз Жібек образы қазақ қыздарының идеалы ретінде де маңызға ие. Оның бейнесіне еліктеген қыздар отанға, махаббатқа адал, ұшқыр ойлы, көркем мінезді ару болуды мұрат етеді.

Он саусағынан өнері тамған қазақ әйелдері - біздің бай қол өнеріміздің де негізгін қалыптастырушылар. Кілемнен бастап киімге дейін ою өрнектер қазақ әйелдерінің ғасырлар бойы қалыптасқан ұшқыр ойының негізгі белгілері. Нағыз қазақ әйелдері жолдасы сапармен кетсе отбасының иесі ғана емес, күллі ауылдың басшысы, көзі болып қала берген. Бір елді аузына қаратқан бәйбішелер, ерді бір ауыз сөзбен тоқтатқан шешен қыздар тарихымызда көптеп кездеседі.

Көркімен көрнекті Құртқа секілді асыл жар, ақылды әйелдер қазақ тарихында да аз болмаған. Мұның бір себебі – кең далада еркін өскен халықтың атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан ерлігі мен мұрасы болса, екіншіден, қазақ халқының қыздарын ұл баладан кем көрмей, төрге шығарып, көркем тәрбие беріп, әлпештеп өсіретін елдік қасиетінен туындауда. Сөзсіз, уақыт зымырап ғасырлар өтуде. Заман өзгеріп, күллі адам баласы өзгеріс ағымын қабылдап, уақытқа сай өз өмірлерін кешуде. Модернизация заманында қазақ әйеліне тән бірқатар қасиеттерге шектеу қойылып, «жаңаша кеңес әйелі» жоспары арқылы тәрбие мен одан кейінгі қазақ әйелдерінің болмысына өз бояуын қалдырғаны рас. Дегенмен де, асыл мұрамыз, халық ауыз әдебиетінің жауһары – ұлттық эпостар қатары бүгінгі күнге дейін сақталып, жету арқылы бізге нағыз қазақ әйелінің образын тану мүмкінді бұйырды.

Мүмкіндікті дұрыс пайдалану арқылы ұлттық тәрбиедегі қазақ қыздарына, әйелдеріне қатысты кодты сақтау отыра, ХХІ ғасыр заман сарынына сай, даналық пен сұлулықтың, имандылық пен тектіліктің, нәзіктік пен батыллықтың бірегейлігі бойында табылар, нағыз қазақ әйел өкілдері ұлтымыздың болашағын жалғастырады сөзсіз.

Қазақ әйелдерінің бойындағы ғасырлар бойы қалыптасқан әр мінез – халқымыздың тәрбиесінің жемісі. Сондықтан, бүгінгі күннің өзінде көркіне мінезі сай қазақ аруларымыз бен әйелдер қауымы халқымыздың мақтанышына айналып, дүниежүзін тамсандырып келеді.

Бүгінгі күнімізде дәстүріміздегі нағыз қазақ әйелінің көркем образының институтын сақтау, болмысымыздан табу, үлгі бола білу – барлық қазақ қыздарына және әйелдеріне артылған үлкен жауапкершілік.

Болашақ ұрпақ бүгінгі күннің өзінде талданған қазақ әйелінің болмысындағы барлық жақсы қасиеттерін бойына сіңіріп тәрбиелесе, елімізде үлгі болар қыздар, әйелдер саны арта түсіп,

келешек ғалымдар, батырлар, өнер майталмандарының дүниеге есігін ашып, ертеңгі күн бүгінгі күннен де нұрлана түсері сөзсіз!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Қосанов С.Қ. (2009) *Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Ғашықтық жырлар*. 54 Том, ISBN 9965-35-701-3(54), 456. Астана: Фолиант [Электрондық ресурс]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/af5/af541f2a12551a07512ecea4627f1f1f.pdf&ln=kz> (өтінім берілген күні: 21.01.2023).
- Қосанов С.Қ. (2009) *Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Ғашықтық жырлар*. 53 Том. ISBN 9965-35-700-5(53), 456. Астана: Фолиант [Электрондық ресурс]: URL: <https://tilalemi.kz/viewer/viewer.php?file=/books/53.pdf> (өтінім берілген күні: 24.01.2023).
- Қосанов С.Қ. (2006) *Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Батырлар жыры*. 38 Том. ISBN 9965-35-289-5(38), 332. Астана: Фолиант [Электрондық ресурс]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/a9d/a9d08e6980e4d4b5d87384c860c5e348.pdf&ln=kz> (өтінім берілген күні: 31.01.2023).
- Хинаят Б., Сужикова А. (2021) *Қазақ халқының ұлттық киімдері. Национальная одежда казахского народа. National clothes of Kazakh people*. ISBN 978-601-01-4388-3, 384. Алматы: Алматыкітап [Электрондық ресурс]: URL: <https://www.almatykitap.kz/catalog/aza-halyny-ltty-kimder-24630/> (өтінім берілген күні: 02.02.2023).
- Қосанов С.Қ. (2006) *Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Батырлар жыры*. 34 Том. ISBN 9965-35-216-X(34), 384. Астана: Фолиант [Электрондық ресурс]: URL: <https://tilalemi.kz/viewer/viewer.php?file=/books/34.pdf> (өтінім берілген күні: 30.01.2023).
- Қосанов С.Қ. (2007) *Бабалар сөзі: Батырлар жыры*. 43 Том. ISBN 9965-35-435-9 (43), 416. Астана: Фолиант [Электрондық ресурс]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/825/825b498545c70bcfbafa645ee66ec17d.pdf&ln=kz> (өтінім берілген күні: 20.01.2023).
- Тохтабаева Ш.Ж. (2017) *Этикетные нормы казахов. Часть I. Будни и праздники*. ISBN: 978-601-06-4015-3, 978-601-06-4016-0, 400. Litres [Электрондық ресурс]: URL: https://play.google.com/books/reader?id=7N_BDgAAQBAJ&pg=GBS.PT1&hl=ru&num=14 (өтінім берілген күні: 03.02.2023).
- Тохтабаева Ш.Ж. (2017) *Этикетные нормы казахов. Часть II. Семья и социум* 978-601-06-4015-3, 978-601-06-4017-7, 354. Litres [Электрондық ресурс]: URL: https://play.google.com/books/reader?id=Vd7BDgAAQBAJ&pg=GBS.PT27.w.0.0.188_326&hl=ru&num=14 (өтінім берілген күні: 04.02.2023).
- Стасевич И.В. (2011) *Социальный статус женщины у казахов: традиции и современность*. ISBN: 978-5-02-038260-2, 202. СПб.: Наука [Электрондық ресурс]: URL: https://lib.kunstkamera.ru/rubrikator/03/03_03/978-5-02-038260-2/ (өтінім берілген күні: 24.01.2023).
- Смирнова Н.С. (2008) *Исследования по казахскому фольклору*. ISBN: 996575991X, 526. Алматы: ИД Жибек жолы (өтінім берілген күні: 26.01.2023).
- Нурмагамбетова О., Кидайш-Покровская Н. (2007) *Қобыланды батыр: аңыздар мен шындықтар тоғысында: Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары*, 290, Ақтөбе: А-Полиграфия (өтінім берілген күні: 31.01.2023).
- Қоңыратбаев Ә., Бердібай Р. (2013) *Классикалық зерттеулер: Көп томдық. Фольклор және әдебиет туралы зерттеулер*. ISBN 978-601-7414-33-7, Т.16, 432. Алматы: Әдебиет Әлемі [Электрондық ресурс]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/2c4/2c48089b517d6d337bb21ec00fce1620.pdf&ln=kz> (өтінім берілген күні: 02.02.2023).
- Әбдіғапбарова Ұ.М. (2002) *Қазақ сәндік-қолданбалы өнерінің тағылымы: Оқу құралы*, 98.
- Ғабдуллин М. (2018) *Қазақ халық ауыз әдебиеті*. Он бір томдық шығармалар жинағы. ISBN 978-601-06-5160-9, 424. Алматы [Электрондық ресурс]: URL: <https://kazneb.kz/book/View/view/?brId=1594794&lang=kk> (өтінім берілген күні: 28.01.2023).

References

- Kosanov S.K. (2009) *Babalar sozi*: Zhuztomdyk. Gashykyk zhyrlar. 54 Tom, ISBN 9965-35-701-3(54), 456. Astana: Foliant [Electrondyk resource]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/af5/af541f2a12551a07512ecea4627f1f1f.pdf&ln=kz> (otinin berilgen kuni: 21.01.2023).
- Kosanov S.K. (2009) *Babalar sozi*: Zhuztomdyk. Gashykyk zhyrlar. 53 Tom, ISBN 9965-35-700-5(53), 456. Astana: Foliant [Electrondyk resource]: URL: <https://tilalemi.kz/viewer/viewer.php?file=/books/53.pdf> (otinin berilgen kuni: 24.01.2023).
- Kosanov S.K. (2006) *Babalar sozi*: Zhuztomdyk. Batyrlar zhyry. 38 Tom, ISBN 9965-35-289-5(38), 332. Astana: Foliant [Electrondyk resource]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/a9d/a9d08e6980e4d4b5d87384c860c5e348.pdf&ln=kz> (otinin berilgen kuni: 31.01.2023).
- Khinayat B., Suzhikova A. (2021) *Kazakh halkynyn ulttyk kiimderi. Natsionalnaya odezhda kazakhskogo naroda. National clothes of the Kazakh people*. ISBN 978-601-01-4388-3, 384. Almaty: Almatykitap [electronic resource]: URL: <https://www.almatykitap.kz/catalog/azahalyny-ltty-kimder-24630/> (otinin berilgen kuni: 02.02.2023).
- Kosanov S.K. (2006) *Babalar sozi*: Zhuztomdyk. Batyrlar zhyry. 34 Tom. ISBN 9965-35-216-X(34), 384. Astana: Foliant [Electrondyk resource]: URL: <https://tilalemi.kz/viewer/viewer.php?file=/books/34.pdf> (otinin berilgen kuni: 30.01.2023).
- Kosanov S.K. (2007) *Babalar sozi: Batyrlar zhyry*. 43 Tom. ISBN 9965-35-435-9(43), 416. Astana: Foliant [Electrondyk resource]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/825/825b498545c70bcfbafa645ec66ec17d.pdf&ln=kz> (otinin berilgen kuni: 20.01.2023).
- Tokhtabayeva Sh.Zh. (2017) *Etiketnyye normy kazakhov*. Chast' I. Budni i prazdniki. ISBN: 978-601-06-4015-3, 978-601-06-4016-0, 400. Litres [Elektronnyk resource]: URL: https://play.google.com/books/reader?id=7N_BDgAAQBAJ&pg=GBS.PT1&hl=ru&num=14 (otinin berilgen kuni: 03.02.2023).
- Tokhtabayeva Sh.Zh. (2017) *Etiketnyye normy kazakhov*. Chast' II. Sem'ya i sotsium. ISBN: 978-601-06-4015-3, 978-601-06-4017-7, 354. Litres [Elektronnyk resource]: URL: https://play.google.com/books/reader?id=Vd7BDgAAQBAJ&pg=GBS.PT27.w.0.0.188_326&hl=ru&num=14 (otinin berilgen kuni: 04.02.2023).
- Stasevich I.V. (2011) *Sotsial'nyy status zhenshchiny u kazakhov: traditsii i sovremennost'*. ISBN: 978-5-02-038260-2, 202. SPb.: Nauka [Elektronnyk resource]: URL: https://lib.kunstkamera.ru/rubrikator/03/03_03/978-5-02-038260-2/ (otinin berilgen kuni: 24.01.2023).
- Smirnova N.S. (2008) *Issledovaniya po kazakhskomu fol'kloru*. ISBN: 996575991KH, 526. Almaty: ID Zhibek zholy (otinin berilgen kuni: 26.01.2023).
- Nurmagambetova O., Kidaish-Pokrovskaya N. (2007) *Kobylandy batyr: anyzdar men shyndyktar togysynda*: Republikalyk gylmy-tazhiribelik konferencia materialdary, 290, Aktobe: A-Polygraphy (otinin berilgen kuni: 31.01.2023).
- Konyratbaev A., Berdibay R. (2013) *Classicalyk zertteuler: Kop tomdyk. Folklore zhane adebiet turaly zertteuler*. ISBN 978-601-7414-33-7, V.16, 432. Almaty: Adebiet Alemi [Electronnyk resource]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/2c4/2c48089b517d6d337bb21ec00fce1620.pdf&ln=kz> (otinin berilgen kuni: 02.02.2023).
- Abdirapbarova U.M. (2002) *Kazakh sandik-koldanbaly onerinin tagylymy*: Oku kuraly, 98, Almaty
- Gabdullin M. (2018) *Kazakh halyk auyz adebiyeti*. On bir tomdyk shygarmalar zhinagy. ISBN 978-601-06-5160-9, 424. Almaty [Electronnyk resource]: URL: <https://kazneb.kz/bookView/view/?brId=1594794&lang=kk> (otinin berilgen kuni: 28.01.2023).

Образ казахской женщины в эпосе

**¹С.А.Сергали, ¹Б.У.Наханова*

¹Казахский национальный университет искусств (Астана, Казахстан)

Аннотация

В статье рассматривается целостный образ казахских женщин в культуре, через персонажей с особенностями образа настоящей казашки, которые формируются как личности через ценное народное воспитание. В частности в устной казахской национальной литературе, в эпосе можно встретить замечательные образы, доказывающие, черты казахской женщины - сильные, мудрые хранительницы очага и самые надежные спутницы своих мужей.

Об истинности этих качеств будут свидетельствовать художественные черты характера в народном эпосе, дошедшие до наших дней. Характеристика образа казахской женщины среди персонажей эпоса представляет собой эталонный образ настоящей казахской женщины, выросшие в национальном воспитании, включающие в себе единство благородства и мудрости. Поэтому во многих казахских эпосах образ женщины описывается как воплощение красоты и доброты, что передает значительно особое место казахской женщины в национальной культуре.

Ключевые слова: казахская женщина, образ, национальный, эпос, красота, искусство, характер.

The image of Kazakh women in the epic

**¹S.A.Sergali, ¹B.U.Nakhanova*

¹Kazakh National University of Arts (Astana, Kazakhstan)

Abstract

The article discusses the integral image of Kazakh women in culture, through characters with the features of the image of a real Kazakh woman, who are formed as individuals through valuable folk education. In particular, in written literature, in the epic one can find wonderful images that prove the features of a Kazakh woman - strong, wise keepers of the hearth and the most reliable companions of their husbands.

The truth of these qualities will be evidenced by the artistic character traits in the folk epic that have survived to this day. The characterization of the image of a Kazakh woman among the characters of the epic is a reference image of a real Kazakh woman who grew up in national education, including the unity of nobility and wisdom. Therefore, in many Kazakh epics, the image of a woman is described as the embodiment of beauty and kindness, which conveys a significantly special place for a Kazakh woman in national culture.

Keywords: kazakh woman, image, national, epic, beauty, art, character.

Поступила в редакцию: 09.02.2023

Одобрена: 13.03.2023

Первая публикация на сайте: 20.07.2023